

УДК 93 (477. 82) "18/19"

Олександр Буравський,
Житомирський державний університет

**ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
ВОЛИНІ, ЇЇ ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКУ І ЄВРОПЕЙСЬКУ НАУКУ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті висвітлено проблеми громадської діяльності польської інтелігенції Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Проаналізовано її вплив на розвиток освіти, збагачення духовного життя не лише польського населення, але й усіх мешканців краю, а також внесок в українську і європейську науку.

В умовах дискримінаційної політики, здійснюваної царизмом щодо національних меншин Правобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., польській інтелігенції належала провідна роль у культурному житті Волині. Відомий український етнограф П. Чубинський у "Нарисі ополячення Південно-Західного краю" констатував неабияку роль у цьому процесі польської інтелігенції [1, арк. 28]. Висновок ученого стосовно ситуації на Волині збігався із "спостереженнями" волинського губернатора С. Суходольського, який у звіті імператорові Миколі ІІ за 1894 р. зазначав, що в середовищі місцевої інтелігенції переважають поляки [2, арк. 2-2 зв.].

Державне законодавство жорстко регламентувало освітню справу, істотно звужуючи можливості задоволення релігійних, культурних запитів поляків у регіоні. Протидіяти цьому намагався польський культурно-просвітницьких рух, метою якого було поліпшення загального добробуту польського і українського населення.

У 50-х роках ХІХ ст. осередком цього руху у Волинській губернії був Житомир. Саме тут виникли різні благодійні та просвітницькі гуртки, які засновували школи та притулки для дітей-сиріт, друкували і розповсюджували польські книги, відкрили громадські читальні, польський клуб та театр [3: 282, 283]. У межах губернії поляки працювали вчителями, давали приватні уроки. На підтвердження цього у газеті "Волян" знаходимо оголошення: "Самотній поляк бажає давати уроки з польської, німецької та французької мов дітям за помірну плату" [4].

Треба зазначити, що серед польського населення трьох губерній Правобережжя наприкінці ХІХ ст. найвищий відсоток тих, хто займався наукою, літературою і мистецтвом, був у Волинській (18,8%); у Київській – відповідно 16%, Подільській – 16,2%. Польська інтелігенція відзначалася високою громадською активністю. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. нею були створені товариства, що спрямовували свою діяльність на роз-

© Буравський О., 2004

виток мистецтва, збагачення духовного життя населення краю. Наприклад, Варшавське товариство сприяння художникам, що діяло в Україні, у 1883 р. влаштувало в Житомирі виставку 37 картин польських художників [5: 170, 132].

11 листопада 1906 р. було започатковано Житомирське польське товариство співаків "Лютня", метою якого, як зазначалось у його статуті, був розвиток хорового співу, популяризація польської пісні та музики в широких колах громадськості. Для здійснення цього завдання члени товариства влаштовували концерти, збирали фахову літературу, організовували хори для місцевих робітників. Засоби для реалізації відповідних кроків надходили від зборів з концертів, пожертвувань, членських внесків [6, арк. 26, 253; 7, арк. 294–296].

Луцьке польське громадське зібрання "Будинок польський" (zareєстроване 1908 р.) створювало умови раціонального використання вільного часу для своїх членів і їх сімей. З цією метою воно влаштовувало танцювальні, музичні, літературні вечори, вистави, читання лекцій тощо [8: 164; 9, арк. 30, 31].

Варто зазначити, що губернська влада робила все, щоб запобігти спробам польської громадськості організувати товариства національного спрямування. Наприклад, після обговорення проекту статуту Рівненського польського громадського зібрання, в якому визначалися завдання влаштовувати для своїх членів, їх сімей і гостей музичні, літературні та сімейні вечори, дитячі свята, вистави, запрошувати фахівців з різних наук для читання лекцій тощо. 8 лютого 1912 р. Волинське губернське у справах про товариства присутствіє ухвалило: оскільки проєктований "Рівненський польський громадський гурток" передбачав об'єднання осіб польського походження на ґрунті їх виключно національних інтересів, що могло б призвести до поглиблення початків національної неприязні та відособленості, відмовити в його реєстрації [10, арк. 4, 37]. З цієї причини заборонялася діяльність й інших громадських організацій: "Житомирського польського жіночого гуртка", оскільки мета його була спрямована на культурно-освітній розвиток поляків і об'єднання їх на ґрунті виключно національних інтересів; товариства освіти в м. Березно Рівненського повіту, Славутського товариства шанувальників мистецтва [11, арк. 18; 8:163, 164] та ін.

Представники польської інтелігенції та шляхетства сприяли розвитку освіти, були фундаторами і меценатами навчальних закладів на Волині. Так, доктор медицини Лорнет заповів свій капітал – 150 тис. крб. – на заснування у м. Луцьку чоловічої класичної гімназії та надання безкоштовної допомоги бідним учням гімназії, а також на виплату стипендій чотирьом випускникам гімназії під час їх навчання у Київському університеті.

Розпорядниками цієї суми він визначив єпископа Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії і старшого з родини Чацьких. 17 січня 1884 р., виконуючи волю вченого, граф Ф. Чацький звернувся до попечителя Київського навчального округу С. Голубцова з проханням про відкриття в Луцьку чоловічої гімназії, попечителем якої польський меценат був у 1911р. [12, арк. 51–59; 13, арк. 40].

Польські шляхтичі допомагали матеріально викладачам низки навчальних закладів. Попечителем Рівненської гімназії був князь К. Любомирський, відомий композитор та поет [14: 1153; 15, 89]. Його син С. Любомирський надавав матеріальну допомогу викладачам Рівненського реального училища [16, арк. 8, 10].

Польські поміщики-католики своєю увагою, пожертвуваннями та співучастю у розбудові та утримуванні церковно-приходських шкіл нерідко навіть переважали російських і українських православних землевласників [17: 1186]. Волинська губернська земська управа, де були міцними впливи польської шляхти, виділила на потреби початкового навчання 135тис. крб. Таку допомогу в 1910 р. отримали 46% вищеназваних шкіл губернії [18: 4, 5].

Поляки були попечителями навчальних закладів на Волині. Наприклад, у Володимирі-Волинському шляхтичі В. Заремба, А. Лісевич, В. Михалевич та ін. в лютому 1912 р. взяли попечительство над учнями місцевої приватної жіночої гімназії. Вони надавали допомогу бідним здібним гімназисткам за їх сумлінне навчання та високі моральні якості, сприяли їх естетичному розвитку. З цією метою організовувалися вистави, екскурсії літературно-музичні вечори тощо [19, арк. 3, 9].

Польські лікарі відкривали медичні заклади на Волині. Так, 30 грудня 1912 р. польським лікарем С. Лешкевичем у Житомирі була відкрита водолікарня, де лікували нервові захворювання, хвороби обміну (ожиріння, цукровий діабет) тощо. Цей лікувальний заклад був забезпечений необхідними приладами, а відділення для гідротерапевтичних процедур було оснащено англійськими фаянсовими ваннами [20].

Польські діячі культури на Волині постійно перебували під пильним оком царської адміністрації, яка нерідко встановлювала за багатьма з них таємний нагляд. Так, у списку осіб, які перебували під наглядом поліції в Житомирі, поряд з польськими дворянами, римо-католицькими священниками, студентами знаходимо також прізвища польських акторів (М. Стопеля, П. Чехович, К. Шредерс та ін.) [21, арк. 246 зв., 255 зв., 254 зв., 257 зв.].

На організацію вистав у краї польською мовою необхідно було мати дозвіл волинського губернатора. Таке право отримав, зокрема у 1908 р., С.

Посядловський, актор Варшавського театру В. Кінле-Кіндлер, а також дворянин м. Луцька Левандовський [22, арк. 170, 143, 303].

Таким чином, архівні документи проливають додаткове світло на громадську діяльність польської інтелігенції та шляхетства, яка виявлялась у створенні товариств, що спрямовували свою діяльність на розвиток освіти, мистецтва, збагачення духовного життя не лише польського населення, але й усіх мешканців краю.

Вагомий внесок здійснили поляки Волині у розвиток української і європейської науки. Видатним ученим-натуралістом був шляхтич Ю. Пачовський [23, арк. 33].

Майбутній науковець навчався в Рівному й Умані, працював у Київському університеті. У 80–90-х рр. як член Київського товариства природодослідників вивчав флору Волині, Криму, Поділля, Полтавщини, а на початку XX ст. – Київщини. Ним було засновано у Херсоні один з перших у Російській імперії ентомологічний кабінет, завданням якого була наукова і практична робота по боротьбі з шкідниками сільськогосподарських культур. Крім того, він був одним з організаторів всесвітньовідомого заповідника Асканія-Нова. За період творчої діяльності вчений опублікував близько 190 праць, присвячених флорі України, зокрема капітальне дослідження "Основні риси розвитку флори Південно-Західної Росії" (1910 р.) [24: 41]. Значна кількість поляків-волинян працювала у вищих навчальних закладах Наддніпрянської України, серед них – Л. Горецький. У справі про дворянське походження родини Горецьких знаходимо метричну виписку, з якої дізнаємось, що у дворян м. Рівного Казимира і Юлії Горецьких народився і охрещений був 30 серпня 1825 р. Людвік Горецький [25, арк. 60, 81, 82].

Л. Горецький викладав у Київському університеті, був одним з ініціаторів відкриття у Києві клініки дерматології, яку згодом й очолив. Студенти проходили в ній виробничу практику, переймаючи від ученого багатий досвід медичної допомоги хворим. Лікарська діяльність Л. Горецького була різнобічною, він був також і прекрасним терапевтом, і вмілим хірургом. У 1871 р. ним було організовано у Києві проведення перших щеплень проти віспи.

Надаючи великого значення просвітницькій роботі серед населення, вчений писав брошури, систематично виступав з популярними статтями на медичні теми, зокрема на сторінках газети "Киевлянин". Він є також автором численних наукових праць з питань дерматології та інших галузей медицини. Довгі роки Л. Горецький був заступником голови Київського і членом-кореспондентом Одеського лікарських товариств, а також одним із засновників Київського товариства природодослідників [26: 49; 24: 43, 44].

Прославив Волинь і доктор медицини К. Шадек, який народився в Житомирі, а працював у Київському університеті. Науковий доробок ученого склали ґрунтовні праці з дерматології і сифілідології, які видавалися російською, польською, німецькою та іспанською мовами [27: 574].

Чимало поляків, уродженців Волині, працювали на медичному факультеті Харківського університету. У 80-х рр. тут викладали: вихованець Київського університету, терапевт професор Т. Опенховський, керівник університетської клініки професор Ю. Пенський, визнаний фахівець у галузі хірургії, редактор "Трудов" харківського Товариства наукової медицини і гігієни професор В. Високович, терапевт професор Є. Жебровський та ін. [24: 52].

Уродженцем Волині був видатний польський вчений у галузі фізико-хімічних наук, один з основоположників сучасної термохімії – В. Свентославський. Ще студентом Київського політехнічного інституту він часто публікувався в тижневику "Світ", на сторінках якого в 1906-1907 рр. було вміщено близько сорока його статей. Після закінчення у 1906 р. інституту В. Свентославський залишився працювати у вузі спочатку як керівник лабораторних занять, а потім як асистент кафедри неорганічної хімії. Потрібно зазначити, що в науковому становленні молодого ученого значну роль відіграли професор КІІ В. Шапошников і В. Тимофєєв. У 1908–1909 рр. він видав низку праць, присвячених термохімічним дослідженням органічних сполук, азотної кислоти та ін. Вони зацікавили видатного німецького вченого, лауреата Нобелівської премії В. Оствальда і були ним перевидані у Лейпцигу. В статтях, надрукованих тоді ж у варшавському "Польському хіміку" і в журналі Російського фізико-хімічного товариства, В. Свентославський виклав свій оригінальний теоретичний аналіз дослідних даних з термохімії органічних сполук.

Відзначаючи успішну роботу В. Свентославського, Російське фізико-хімічне товариство 1912 р. присудило вченому, якому не було ще й тридцяти років, вищу наукову нагороду – премію імені Д. Менделєєва. Наукові праці В. Свентославського привернули увагу вчених Московського університету. У 1911 р. він був запрошений на роботу до Москви, де особливо виявились неординарні здібності експериментатора і теоретика у галузі термохімії та суміжних з нею галузей науки. Тут він продовжував розпочате в Києві термохімічне вивчення класу діазосполук, експериментальні результати яких були теоретично узагальнені у монографії "Діазосполуки. Термохімічні дослідження" (1917р.) [24: 48, 49].

Серед поляків, що проживали на Волині, був Г. Осовський, який народився 8 листопада 1834 р. у с. Казаринівці Київської губернії. Значна частина його життя була пов'язана із Житомиром. Тут пройшли його дитячі та юнацькі роки. Саме навчаючись у місцевій гімназії, яку закінчив 1853

р., він розпочав свою наукову діяльність. Батькові Оссовського, Йосипу Мартиновичу, а згодом самому Готфрїду належала земельна ділянка площею в кілька десятин у межах сучасних вулиць Київської, Гоголівської, Мануїльського, Михайловградської. Закінчивши гімназію, Г. Оссовський вступив на військову службу, яку закінчив у чині підпоручика. Служив Оссовський у частинах, які дислокувалися в Житомирі, що давало йому можливість займатися вивченням природи волинського краю. Його активна дослідницька діяльність розпочалась ще на початку 60-х рр. XIX ст., які були найбільш плідними в його наукових пошуках. Чимало праць учений присвятив вивченню Волині, найбільш відомими серед них були: "Геологічно-геогностичний нарис Волинської губернії з поглядом на застосування в практичному використанні місцевих корисних копалин... і в перший раз складеної спеціальної геогностичної карти Волинської губернії" (1867 р.), "Із подорожніх заміток по Житомирському і Овруцькому повітах у 1867 р." (1868 р.). У них Оссовський вперше зібрав та узагальнив досвід своїх попередників, результати власних досліджень, здійснив ґрунтовний аналіз відомих на той час мінеральних багатств краю – встановив нові родовища фарфорової глини, різноманітні видозміни ґрунту, відкрив гірську породу, яку назвав "волінітом"[28: 330].

Важливо зазначити, що поляки залишили помітний слід і в галузі гуманітарних наук, зокрема в історії. Одним з них був уродженець Волині Ю. Третьяк, який після закінчення Київського університету працював у Цюриху і Львові, мав учений ступінь доктора філософії. Його творчим добром були ґрунтовні праці з історії та літератури. Серед них найбільш відома – "Історія війни хотинської 1621 р." [27: 574].

У Заславі народився історик М. Дубецький, який закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Найбільш відомою є його двотомна праця "На кордонах і за кордоном. Спогади та ескізи" (Київ, 1914р.), у якій охарактеризовано релігійне і культурне життя Волині. Зокрема висвітлено літературну та громадську діяльність у Житомирі Ю. Крашевського та інших представників польської культури [27: 570; 29: 113].

М. Любович, що народився у Волинській губернії і закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, згодом працював професором історії у Варшаві. Його перу належить відома праця "Історія реформації в Польщі". І. Радлінський, який народився в Дубні й також закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, чимало праць присвятив народностям Сходу, дослідженню первісної культури та філософським проблемам. У галузі юридичної науки плідно працював Ф. Богацький, уродженець Заслава, випускник Рівненської гімназії, а зго-

дом Одеського університету. В його науковому доробку були праці з проблем права, а також із психології [27: 573, 570].

Отже, можна констатувати, що польські науковці родом з Волині своєю творчістю збагачували як українську, так і європейську науку, зокрема в галузі ботаніки, медицини, хімії, геології, історії та права.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 53, спр. 353.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 625, спр. 416.
3. Батюшков П.Н. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – 288 с.
4. Волинь. – 1897. – № 78.
5. Жданова І.А. Художня інтелігенція Наддніпрянської України в останній чверті XIX – на початку XX ст. – Дис. ... канд. істор. наук. – К., 1995. – 190 с.
6. Державний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 1.
7. Державний архів Житомирської області, ф. Р- 405, оп. 1, спр. 8.
8. Надольська В.В. Національні меншини на Волині (середина XIX – початок XX століть). – Дис. ... канд. істор. наук. – 07.00.05. – Луцьк, 1996. – 258 с.
9. Державний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 3.
10. Державний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 86.
11. Державний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 98.
12. Державний архів Волинської області, ф. 3, оп. 1, спр. 18.
13. Державний архів Волинської області, ф. 3, оп. 1, спр. 1318.
14. Волинские епархиальные ведомости. – 1880. – № 25.
15. Якимчук О. Діяльність Станіслава Любомирського щодо захисту майнових інтересів своєї родини в Рівненському повітовому суді в II пол. XIX – на поч. XXст. // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Острог, 2002. – Вип. 2. – С. 89–95.
16. Державний архів Рівненської області, ф. 215, оп. 2, спр. 228.
17. Волинские епархиальные ведомости. – 1887. – № 1–2.
18. Отчет Волинской губернской земской управы по училищному отделу за 1910–11 уч. годы. – Житомир, 1911. – 165 с.
19. Державний архів Житомирської області, ф. 329, оп. 1, спр. 88.
20. Памятная книжка Волинской губернии на 1913 год. – Житомир, 1912. – 635 с.
21. Державний архів Житомирської області, ф. 70, оп. 1, спр. 214.
22. Державний архів Житомирської області, ф. 70, оп. 2, спр. 24.
23. Державний архів Житомирської області, ф. 146, оп. 1, спр. 4462.
24. Лісевич І.Т. У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині XIX). – К., 1993. – 87 с.
25. Державний архів Житомирської області, ф. 146, оп. 1, спр. 1785.
26. Рафес Ю.И. Польские ученые – воспитанники и сотрудники Киевского университета // Советское здравоохранение. – 1961. – № 4. – С. 49–53.

27. Киевская старина. – Т. XXVI. – Кн. 7. – К., 1889.
28. Кондратюк Р.Ю. Готфрид Оссовський // Житомирщина на зламі тисячоліть: Наук. зб. – Т. 21. – Житомир, 2000. – С. 330.
29. Чернік О.С. Поляки на Житомирщині: роздуми, обсервації, надії на прийдешність // Бердичівська земля в контексті історії України: Наук. зб. – Т.19. – Житомир, 1999. – С. 113–115.

O. Burawski. Działalność społeczna polskiej inteligencji na Wołyniu, jej wkład do nauki ukraińskiej i europejskiej w drugiej połowie XIX – na początku XX w.

W artykule wyjaśniony został problem społecznej działalności polskiej inteligencji Wołynia w drugiej połowie XIX – na początku XX w.

Przeanalizowany został jej wpływ na rozwój oświaty, wzbogacenie życia duchowego nie tylko ludności polskiej, ale i wszystkich mieszkańców kraju, a także jej wkład do nauki ukraińskiej i europejskiej.

O. Buravsky. Public Activity of the Polish Intelligentsia of Volyn, its Contribution to the Ukrainian and European Science in the Second Part of the 19th – the Beginning of the 20th Centuries.

The article shows the problems of the public activity of the Polish intelligentsia of Volyn in the second part of the 19th – the beginning of the 20th centuries. Its influence on development of education, enrichment of spiritual life not only of the Polish population, but also all inhabitants of the territory, and also its contribution to the Ukrainian and European science are analysed.